

diszítés nem utalna inkább regényes életrajzra, vagy egyéb, a szónak nem is mindig egészen jó értelmében vett népszerű munkára. Ha elmarad, komolyabb lett volna a könyv külső alakja.

Ujfalussy József

A KODÁLY-EMLEKKÖNYV IRODALOMTÖRTÉNETI TANULMÁNYAI

A Zenetudományi Tanulmányok I. kötetét, melyet a Magyar Tudományos Akadémia Kodály Zoltán 70. születésnapja emlékére adott ki, az irodalomtörténész is örömmel és haszonnal veszi kezébe. A kötet több irodalomtörténeti értekezést közöl, de zenetudományi cikkeinek egy része is szolgáltat irodalomtörténeti tanulságokat. Ez nem is lehetett másképp egy olyan emlékkönyv esetében, amely Kodály Zoltán nevét viseli. Hiszen munkássága a legszorosabb kapcsolatban áll a magyar irodalommal. Zeneműveinek bibliográfiájából a magyar költészet nagyjainak egész névsorát állíthatjuk össze. Balassi, Csokonai, Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Ady nagyszerű verseit az ő dallamai még közelebb hozták népünkhöz. A Hány Jánosban Garay Obsitosa elevenedik meg; Kodály fedezte fel Kecskeméti Vég Mihály zsoldárának költői szépségeit, erkölcsi erejét és emelte azt múzeumi ritkaságból egyik legnagyobb zenei remekművünk méltó szövegévé. Észre vette az irodalomtörténetírás által közel 80 éven át elhallgatott és lekicsinyelt Szkhárosi Horvát verseinek erőt sugárzó nyelvét, ritmusát és tudjuk jól, hogy a bibliográfiában szereplő gyűjteményes kiadásokban a magyar költészet további értékei rejtőznek Kodály új életet adó dallamaival egybeforrva. Gondoljunk például a *Bicinia Hungarica* Verseghy-epigrammájára.

Kodály Zoltánt nemcsak mint a magyar költészet remekeinek kítőnő érzékű válogatóját és kongeniális zenei tolmácsolóját ismeri az irodalomtörténetírás, hanem mint tudományunk szakavatott művelőjét is. Az *Árgirus* nótájának a feltárásával a magyar vers ritmusának történeti vizsgálatához adott felbecsülhetetlen segítséget, legutóbb pedig Arany népdalgyűjteményének feldolgozásával új lehetőségeket nyitott meg egyik legnagyobb költőnk tudományos vizsgálatában. De az irodalomtörténet számára ezeknél a közvetlen útmutatásoknál is sokkal nagyobb jelentőségű az a közvetett segítség, amelyet népzenekutatásával adott. Bartók és Kodály gyűjtései és tudományos feldolgozásai a magyar költészet, s különösen a régi magyar költészet számos kérdésének egészen új megvilágítására vezetnek. Elég a Kodály irányítása alatt készült *Magyar Népzene Tárának* I. és II. kötetét végiglapoznunk, és a régi magyar költészetből ismert motívumok egész tömegével találkozunk. Pedig ebben a két kötetben csak a gyermekjátékok és a „jeles napok“ dalai szerepelnek, nem lehet vitás, hogy a sirató énekeket, a szerelmi dalokat, vitézi énekeket, a balladákat közzéadó kötetek még fokozottabban irodalomtörténeti érdekűek lesznek.

Teljesen indokolt ezért, hogy az Emlékkönyvben az irodalomtörténészek is megszólalnak, helyes eljárás volt a szerkesztők részéről, hogy irodalomtörténeti tanulmányokat is közöltek. Ezek a tanulmányok, az ilyen típusú tanulmánykötet jellegéből is következően, nem foglalhatók egységes keretbe, külön-külön kell velük foglalkoznunk.

Az irodalomtörténeti cikkek sorát HORVÁTH JÁNOS munkája nyitja meg „Az elveszett alkotmány Arany Jánosá“-ról. HORVÁTH akadémikust eddig is a költői kifejezőeszközök mesteri elemzőjének ismertük meg, s munkásságának ez a nagy értéke ebben a tanulmányában is teljes fényével ragyog. A komikum, a humor és az ironia eszközeinek az elemzése, a vizuális és akusztikus hatások bemutatása, a behatolás Arany költői nyelvének rejtelmeibe: „Az elveszett alkotmány“ művészi értékeit az eddigi kutatásoknál gazdagabban tárják fel, új oldalról világítják meg. BARTA JÁNOS a Magyar Klasszikusok sorozat Arany köteteinek előszavában kifejtette, hogy a letűnő nemesi osztály komikus ábrázolására „a még csak kialakulóban lévő népies költészet nem nyújthatott megfelelő művészi eszközöket. Arany a nemesség kigúnyolására költői eszközeinek jelentős részét magának a nemességnek irodalmából merítette“. Azt hiszem, hogy HORVÁTH JÁNOS tanulmánya után ennél nagyobb szerepet kell tulajdonítanunk a népies elemeknek „Az elveszett alkotmány“ művészi kidolgozásában. A HORVÁTH által feltárt mozzanatokban a népies Arany költői eszközeinek a kibontakozását, szárnypróbálgatásait figyelhetjük meg. Kár, hogy HORVÁTH JÁNOS, tanulmányának elején, formai vizsgálatát eleve elkülöníti a mű mondanivalójától. Arany szatirájáról szólva a következőket állapítja meg: „Mindez inkább az ember, mint a költő, inkább a morál, mint az esztétikum megnyilatkozási vágyát jellemzi. Az ember éleslátására, józanságára és erkölcsi nemességére rá is vall az egész nagy szatira. De lássuk ezúttal a költőt.“ E szerint a társadalmat bíráló és kigúnyoló Arany a társadalom- vagy valamilyen erkölcsötörténet illetékessége alá tartozna, és a költő csak a mű formai megmunkálásánál kezdődik. A tartalom és forma helytelen szétválasztása, sőt bizonyosfokú szembeállítás az. A költő fogalmát a szerző itt leszűkíti, a formára korlátozza.

PAIS DEZSŐ „Árpád- és Anjou-kori mulattatóink“ című tanulmánya a régi magyar énekmondókról készülő nagyobb munkájának egy újabb részlete. Az 1948-ban megjelent „Reg“ című dolgozata után (Magyar Századok) itt újabb kérdéseket tisztázott. Beigazolódott, hogy a régi magyar énekmondók sokat vitatott, szövevényes problémájában csak a legaprólékosabb és a legprecízebb elemzéssel lehet eredményt elérni. Ebben a tanulmányban végleg tisztázottnak tekinthető, hogy a jocularokat magyarul igriceknek nevezték, s a jövőben nyilván Anonymus magyar fordításaiban is így kell őket nevezni. Magyarázatot kap a magyar énekmondók, mulattatók szláv kapcsolatainak a kérdése is és különösen tanulságos a jocularok sokrétűségének a kimutatása a Fintur, Csiper, Meza és Hamzó nevek elemzése során. A magyar irodalom-

történet szempontjából most már a jocularok szakmásodásának a folyamata volna a továbbiakban fokozottan érdekes. Reméljük, hogy PAIS DEZSŐ legközelebb ezt a differenciálódási folyamatot is hasonló részletességgel fel fogja tárni, s ezzel fényt derít a XV. századi énekmondók problémáira is. Egy ilyen vizsgálat többek között lehetővé tenné azoknak a kérdéseknek a biztosabb megfogalmazását is, melyeket Kardos Tibor fejteget a népi színjátszással kapcsolatban.

Érdekes új irodalomtörténeti emléket közöl ECKHARDT SÁNDOR „Végvári vitézek gúnyverse“ című közleményében. Ez az eddig ismeretlen vers új színnel gazdagítja XVI. századi költészetünket. Ez ugyanis a legkorábbi magyar nyelvű paszkvillus, amelyet ismerünk, s jelentősége csak fokozódik azzal, hogy végvári vitézek írták, mert így az oly fontos vitézi költészet kereteit, műfaji lehetőségeit is tágítva látjuk. ECKHARDT méltán emeli ki a vers formáját, amely elüt a XVI. századi verselés átlagától: kötetlen szótagszámú, páros rímű. Érdeemes megjegyezni, hogy Stoll Béla nemrég egy az 1540-es évekből való hegedős-éneket fedezett fel, amelyre szintén jellemzők ugyanezek a formai sajátosságok (ITK. 1953: 1—4.). Ezekből a tényekből sok következtetést vonhatunk le. Megszűnik, vagy legalább is nagy mértékben csökken a Szabács viadalának rímelési elszigeteltsége, mert most már az 1570-es és az 1540-es évekből is ismerünk párosrímű verseket. A párosrím, mint a Szabács viadala hamisítvány-volta mellett felhozott egyik főérv, ezzel elesik, hiszen mindkét újonnan felfedezett vers katonák, énekmondók között született, akik régi hagyományokat őriztek. Másrészt ezek a szövegek tanulságosan egészítik ki VARGYAS LAJOSnak a régi kötetlen szótagszámú versekről szóló fejtegetéseit. Most már nem Csáti Demeter éneke az utolsó példája a László énekből, Szabács viadalából ismert ritmusfajtának, hiszen az Eckhardt által közölt vers is feltehetően ezekhez csatlakozik. Vajjon ennek az ősi kötetlen szótagszámú ritmusnak a XVI. század végéig való továbbélése nem jogosíthat-e fel bennünket arra, hogy ez még a XVII. század első felében is ismert volt? Azt hiszem igen, és akkor egy lépéssel közelebb juthatunk a Zrinyi-ritmus tisztázásához is. Zrinyi szempontjából az sincs tanulság nélkül, hogy a selmeci vitézek paszkvillusa a vitézi költészetnek nem énekelt alkotása, hanem szövegvers. A vitézi költészetnek volt tehát ilyen hagyománya is. — Nem tudok ECKHARDT SÁNDORNak a polgárok és a vitézek ellentéteiről szóló magyarázatával teljesen egyetérteni. Éppen ECKHARDTnak „Az ismeretlen Balassi Bálint“-ról szóló könyve tárta fel azoknak az ellentéteknek a bonyolultságát, melyek a felvidéki németlakosú bányavárosok és az azokat védő magyar katonák között fennállottak. Mostani cikkében azonban ezeket az ellentéteket leegyszerűsíti a békésen gazdagodó városi lakosok és az életüket állandóan kockára tevő vitézek szembenállására, s az ehhez kapcsolódó magyar-német ellentétre. Holott a versből világosan kiténik a polgár, és általában a polgári foglalkozások iránti megvetés a legalább is részben nemesi rangú vitézek részéről.

Rendkívül fontos kérdést tárgyal a kötet legterjedelmesebb irodalomtörténeti tanulmánya: KARDOS TIBOR-nak „A magyar vígjáték kezdetei“-ről szóló értekezése. A szerző a XVI. századi magyar dráma számos fontos kérdését igyekszik tisztázni, elsősorban a reformáció drámairodalma keletkezésének problémáját. Irodalomtörténetünk egyik izgató, megoldatlan kérdése volt ez; különösen a reformáció első magyar nyelvű drámáinak, Sztárai komédiáinak a genezisét fedte homály. Sztárai fellépését régebben különböző külföldi hatásokból egyoldalúan akarták megmagyarázni, bár az ilyen magyarázatok gyengeségére már a polgári szakirodalom is rámutatott. KARDOS TIBOR most új szempontokat vitt a kutatásba és a Sztárai-kérdésben — nézetem szerint — biztos eredményre jutott. A reformáció korát megelőző ferences, valamint népi és deák színjátszásra vonatkozó adatok felsorakoztatása, továbbá az antik vígjáték magyarországi elterjedtségét bizonyító adatok meggyőzően világítanak rá Sztárai hazai előzményeire. A szerző elemzése elének tárja, hogy e különböző előzményekre támaszkodva Sztárai miképpen hozza létre a dráma új típusát a magyar reformáció társadalmi törekvéseinek szolgálatában. A magyar hitvitázó drámát ezzel elhatárolja a hasonló német műfajtól és a hazai társadalom szükségleteiből eredezteti. Sajnálhatjuk, hogy nem vizsgálja hasonló részletességgel a hitvitázó dráma fejlődésének további útját, bár a tanulmány itt is tartogat meglepetést: egy valószínű feltevést a Debreceni Disputa szerzőjéről. A Disputa elemzése azonban elnagyolt, csak rapszodikusán érint egyes kérdéseket, és teljesen hiányzik az egyelőre csak részleteiben ismert Nagyváradi Komédia tárgyalása, amely a vallási polémiát magánkörnyezetbe helyezi s ezzel a XVI. századi vígjáték további lehetőségeit csillantja meg.

A hitvitázó vígjáték tárgyalása e fontos tanulmánynak csak egy része, amellyel azért foglalkoztam első helyen, mert itt jutott a szerző a legfontosabb és legbiztosabb eredményre. A tanulmány többi részei azonban szintén figyelemreméltó új eredményeket, megállapításokat, feltevéseket tartalmaznak. A Mátyás-kori és a Jagello-kori színjátszás beható tárgyalása voltaképpen a Sztárai-probléma tisztázását készíti elő, de több ennél: eddig ismeretlen, vagy soha egymás mellé nem állított adatokat újszerűen rendezett el, s — ha sokszor vitathatóan is — megrajzolta a reformációt megelőző e két korszak dráma- és színjátszástörténetének körvonalait. A tanulmány utolsó része, a szerző vizsgálatának betetőzése: a Balassi-komédia elemzése. Ennek a darabnak a tárgyalása a legalaposabb és látszik, hogy a szerző — méltán — ezzel foglalkozott a legnagyobb szeretettel. A komédia irodalmi környezetének, az ismeretlen drámaírói leleményeinek, a komédiában érvényesülő megsemmisítő szatira művészi eszközeinek vizsgálata a tanulmány egyik maradandó értéke.

A magyar vígjáték kialakulásának sokoldalú megvilágításával a szerző a további viták számára is kiindulópontot szolgáltatott. Vita tárgya lesz még irodalomtörténetírásunkban a tanulmány alapkoncepciója. KARDOS

TIBOR szerint a magyar vígjáték keletkezésének folyamatában a népi és humanista színjátszás egymással szoros kölcsönhatásban lévő fejlődése, majd teljes egybeolvadása a leglényegesebb mozzanat. Éppen ezért az egész munkán végigvonul a szerzőnek az a törekvése, hogy a népi és humanista irodalmi elemek, tendenciák rokonságát, összefüggését kimutassa. Erre vonatkozó megállapításai azonban — különösen a Mátyás- és Jagello-kort tárgyaló részben — nem elég meggyőzőek, túlzottan hipotetikus jellegűek. A Mátyás-trufák például a tanulmány szerint „csak mimikusan előadható“ színi jelenetek, „népi színjáték“-ok, melyek világos politikai irányvonalat képviselnek; keletkezésüket és terjedésüket maga Mátyás is pártolta; a papok és egyes urak elleni tendenciájuk az egyház képviselőit (Temesvári Pelbárt) felháborítják; plebejus humoruk párhuzamos Galeotto anekdotagyűjteményének humanista szellemével. Mivel egyetlen adatunk sincs arra, hogy a Mátyás-trufákat mimikusan előadták, hogy ezek már a király életében is megvoltak, hogy Temesvári Pelbárt ismert ilyeneket és tekintve, hogy a XVI. századi szövegekben fennmaradt néhány truffában a dialogusok mellett epikus részek is vannak, s csak egyikük irányul az urak ellen (a kolozsvári bíró története): a szerző megállapításait csak mint sok valószínűséggel bíró hipotézist, illetve hipotézisek láncolatát fogadhatjuk el, de nem mint a népi színjátszás és a humanizmus rokonságának kétségtelen bizonyítékát. A humanista és népi elem korai összekapcsolódásának másik fő bizonyítékaként a szerző a Jagello-kori Plautus-kultuszt említi. Megállapítja, hogy az olasz renaissance-irodalomban „a népi fölény kifejezésének eszköze lett az antik vígjáték“ és azt sejteti, hogy ugyanez áll a magyarországi Plautus-kultuszra, illetve a Plautus nyomán készült két humanista vígjátékunkra, a *Tücsök*-re és *Az Éberség és Tunyaság vitájá*-ra. Pedig az antik ösztönzéseket felhasználó nemzeti nyelvű olasz vígjáték társadalmi szerepének lényegesen különböznie kellett a magyarországi latin nyelvű és csak allegorikus alakokat szerepeltető humanista vígjátékokétól. E megfontolások alapján nem fogadhatjuk el a szerző összegező megállapítását: „Az antik vígjátéknak ez a magyarországi meghonosodása a maga profán tárgyú érdeklődésével, plebejus szellemességével, életvidámságával teljesen párhuzamos és egybeolvad a népi alakoskodás felvirágzásával, a truffákkal.“

Az idézett mondat után a szöveg így folytatódik: „A XVI. század legkiválóbb magyar színi játékában, a *Comoedia*-ban már humanista és népi hagyomány teljes egybeolvadását láthatjuk.“ Ebből az következik, hogy Kardos szerint a Balassi-komédia a Mátyás- és Jagello-korban kibontakozó fejlődés egyenes folytatásaként, betetőzéseként jött létre.

Bár a tanulmány egyik komoly értékének tekintem, hogy — szemben a reformáció előtti jelenségekkel — a komédia esetében meggyőzően bizonyította a humanista és népi elemek összefonódását, a dráma keletkezésének ezzel a magyarozatásával mégsem érthetek egyet, mert elmossa a reformáció szerepét. Bármennyire is hangsúlyozza KARDOS a komédia antitrinitárius eredetét, nem

a reformáció termékének tekinti azt elsősorban. Pedig a feudális nagy-rabló ilyen remek és a „társadalmi erő lényegét“ ennyire híven kifejező típusának a megalkotása és színrevitele lehetetlen lett volna, ha a korábbi reformátor írók ezeknek a nagyuraknak a morális arculatát nem mutatták volna már be szatirikus élel, ha ezek típusának legfőbb vonásait nem dolgozták volna már ki. Az anarchia elítélésének a Balassi-komédiában olvasható szemlélete sem tekinthető kizárólag humanista terméknek, hanem nagy mértékben a reformátorok által kidolgozott anarchia-ellenes érvelés eredménye.

Miként az antitrinitarizmus a reformáció egyik — s egyben leghaladóbb — irányzata, az antitrinitárius irodalmat is a reformáció irodalmának részeként kell értékelnünk. Így a Balassi-komédiát nem tekinthetjük egy Jagello-kori fejlődés betetőzésének, hanem egy attól lényegében különböző jelenségnek, melynek előfeltételeit a reformáció teremtette meg. A reformáció az, amely a magyar nyelv diadalra juttatásával és magyar nyelvű, írott, anti-feudális irodalom megteremtésével s elterjesztésével előkészítette a humanista és népi elemek egymásratalálását az antitrinitarizmus keretében. A reformáció tette lehetővé, hogy a Jagello-kor latinnyelvű arisztokratikus jellegű humanizmusával szemben az 1560-as évektől kezdve egy magyar nyelvű, plebejus tendenciáktól átfűtött humanista irodalom bontakozzék ki. A Mátyás- és Jagello-kori humanista színjátszástól, a prédikátor írókon keresztül vezet az út első magyar nyelvű, világi, antifeudális jellegű vígjátékunkhoz.

KARDOS TIBOR helyesen felismeri, hogy a magyar vígjáték kialakulásának kérdései szoros kapcsolatban vannak a realizmus kibontakozásával. Sajnos a reformáció-kori irodalom realizmusának még sok vizsgálatot igénylő problémáját a tanulmány nem sokkal vitte közelebb a megoldáshoz. A reformáció drámájának realizmusát ugyanis a Jagello-kor humanista színjátszásából igyekszik levezetni. A Plautus-kultusz szerinte „az irodalmi realizmus meggyökeresedésében leli magyarázatát“. Erre a meggyökeresedésre két bizonyítékot említ: Bartholomaeus Pannonius egy nyilatkozatát, valamint az olasznyelvű renaissance vígjáték analógiáját. Már fentebb utaltam rá, hogy ez az analógia — mivel más társadalmi helyzetről és más irodalmi termékekről van szó — nem bizonyító értékű. Bartholomaeus Pannonius a Tücsök-ben a komédia műfajt „tükör“-nek, „az egész emberi élet paradigmájá“-nak nevezi. Ezzel Kardos szerint „az antik vígjáték realizmusát emeli ki“. Ez az egyetlen nyilatkozat édes kevés az irodalmi realizmus Jagello-kori meggyökeresedésének bizonyítására, annál is inkább, mivel a drámaíró kijelentése a humanista irodalomban közhely és feltehetően külföldi iskolázásának következményeként, vagy irodalmi mintáinak hatásaként vette azt át. A Jagello-kori irodalom „realizmusát“ a szerző visszavezeti egészen Mátyásig, akiről Galeotto egyik anekdotája alapján azt írja, hogy a plautusi és terentiusi darabok „realisztikus tipizálását és irodalmi egyénítését hangsúlyozza“. Mátyás így a realista eszté-

tika teoretikusaként lép elő, ami az irodalmi tudat fejlettségét eláruló kijelentései ellenére sem fogadható el.

KARDOS TIBORNak a Jagello-kori irodalom realizmusáról szóló kijelentései e kor irodalmának bizonyos túlértékeléséről tanúskodnak. Erre vall több más körülmény is, mint például, hogy a Sándor-kódex Dulcitius-fordítását „pompás drámai szöveg“-nek tekinti. Hasonló túlértékelés a Debreceni Disputa elemzésekor is megmutatkozik. Ez a dráma szerinte már az „igazi irodalmi realizmus“ példája, melynek „irodalmi értékét éppen realista stílusában láthatjuk“. A Disputa realizmusa nem is vonható kétségbe, sőt nagyon is hangsúlyozandó. Ezt azonban elsősorban a típusok elemzésén keresztül kellett volna bemutatni, de mivel ez elmaradt, különösnek hat az elemzést befejező mondat: „A Válaszúti-komédia már eljut az irodalmi realizmus *céltudatos* (saját kiemelés, K. T.) művészi alkalmazásához, invencióban, felépítésében, stílusban egyaránt.“ Ez a megállapítás, amely a Disputa szerzőjének rendkívül magasfokú irodalmi tudatosságot tulajdonít, természetesen akkor sem állhatna meg, ha KARDOS TIBOR a darab realizmusát valóban elemezte volna. Hiszen ehhez hasonló mondatokkal remekműveket szoktunk jellemezni, a Disputa pedig minden értéke ellenére sem az. A Debreceni Disputával ellentétben helyesnek találjuk a szerző eljárását a Balassi-komédia esetében, ahol nem tesz túlzó deklaratív kijelentéseket a mű realizmusáról, hanem mélyreható, új megfigyelésekben gazdag, marxista elemzéssel kimutatja azt.

Úgy vélem, bírálatommal sikerült tanúsítanom, hogy KARDOS TIBOR tanulmánya mennyire komoly nyeresége a XVI. századra vonatkozó irodalomtörténeti kutatásnak. Nemcsak jelentős új eredményei, de vitatható koncepciója és problematikus megállapításai is hozzá fognak járulni számos alapvető kérdés megvilágításához.

A fenti négy tanulmányon kívül még a kötet számos cikke nyújt értékes irodalomtörténeti tanulságokat. Ortutay Gyulának az európai balladaköltészetéről, Kerényi Györgynek a regőségekről, Cs. Tóth Kálmánnak a halottas énekeskönyvekről szóló cikke, Szabolcsi Bence dallamtörténeti vizsgálatai mind elősegítik egyes irodalomtörténeti kérdések tisztázását. *Klaniczay Tibor*

ÖTÖDFÉLSZÁZ ÉNEKEK, PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM DALGYŰJTEMÉNYE
AZ 1813. ÉVBŐL
(Kritikai kiadás)

Sajtó alá rendezte Bartha Dénes és Kiss József
Akadémiai Kiadó 1953*

I.

Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteményének megjelenését a magyar zenetudomány művelői osztatlan nagy örömmel üdvözölték. Történész és folk-

* *Járdányi Pál és Kerényi György bírálatát a Zenetudományi Bizottság 1953 áprilisi ülésén vitatta meg.*